Constantin ŞCHIOPU

Registre stilistice ale operei literare: o abordare teoretico-metodologică

C. Ş. – conf. univ. dr. hab., Facultatea Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării, Departamentul Teoria şi Practica Jurnalismului, USM, profesor-cumulard de limba şi literatura română la Liceul de Creativitate şi Inventică „Prometeu-Prim" din Chişinău. Lucrări recente: *Comunicarea: greşeli şi soluţii* (coautor Marcela Vâlcu-Şchiopu), 2013; *Metodica predării literaturii române*, Editura Carminis, Piteşti, 2009; *Arghezi, Barbu, Blaga. Poezii comentate. Pentru elevi, studenţi, profesori*, Editura ARC, Chişinău, 2010; *Manuale de limba şi literatura română pentru clasa a X-a* (coautor Marcela Vâlcu-Şchiopu), *a XI-a* (coautor Marcela Vâlcu-Şchiopu), *a XII-a, liceu* (coautor M. Cimpoi).

Pus în circulaţie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conceptul de „stilistică" desemnează disciplina ce studiază aspectele generale şi particulare ale stilului. Privită ca ştiinţă, stilistica reuneşte două domenii fundamentale: stilistica lingvistică şi stilistica literară, cea din urmă, în opinia lui E. Coşeriu, fiind o lingvistică a textului literar. Caracterul aplicat al stilisticii literare, numită şi stilistică genetică sau individuală, rezidă, după Leo Spitzer, în „corelarea abaterii expresive" şi a stării psihice particulare care a produs-o, deci a trăirilor singulare ale eului auctorial. „Fiecărei emoţii, afirma Leo Spitzer, mai exact fiecărei abateri de la starea noastră normală, îi corespunde, în câmp expresiv, o abatere de la întrebuinţarea lingvistică normală şi invers, o abatere de la limbajul uzual e un indiciu al unei stări psihice neobişnuite. O expresie lingvistică particulară este, pe scurt, reflexul şi oglinda unei condiţii particulare a spiritului" [4, p. 9]. Această deviere, sesizată intuitiv de către cititor, conform lui Leo Spitzer, este o consecinţă (spontană) a modului individual, a manierei specifice în care sunt selectate şi folosite de către scriitor posibilităţile comunicative ale limbii în comunicarea artistică. În acest context al disputelor, Dumitru Irimia sublinia că

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

„stilurile individuale se constituie în modele variabile de actualizare a limbii-sistem, întemeiate pe variabilitatea constantă a opțiunii stilistice și a raportului dintre procedee și context în generarea mărcilor stilistice" [2, p. 28]. Pornind de la ideea că orice text literar (și nonliterar) este o structură finită, reputatul lingvist român considera că acesta „își definește identitatea prin modul specific de convergență a celor patru dimensiuni constitutive [...]: dimensiunea fonematică, dimensiunea semantică, dimensiunea sintactică, dimensiunea stilistică" [2, p. 28]. Prin urmare, analiza acestor dimensiuni reliefează, din perspective multiple – lingvistică, estetică, structurală, stilistică, hermeneutică etc. –, raportul dintre actanții comunicării artistice sau pragmatice, dintre emițător și lumea reală, dintre scriitor și universul ficțional, dintre semnul lingvistic și referent, dintre text și mesaj, dintre discurs și limbă. La rândul lor, straturile stilistice ale limbajului artistic includ mai multe registre: arhaic – regional, popular – cult, argotic – cu elemente de jargon, colocvial – retoric – solemn, comic – parodic – ironic, ludic, liturgic etc. Întrucât, într-o operă literară, reperele spațio-temporale ale universului ficțional, componentele psihosociale și tiparele comportamentale ale personajelor, strategiile discursive ale eului rostitor sunt codificate și se transpun prin registrele stilistice, o activitate indispensabilă unui comentariu literar este cea de analiză a textului din punctul de vedere al acestora, mai ales că, privit din perspectiva unităților de conținut, curriculumul școlar la disciplina Limba și literatura română stipulează o serie de probleme referitoare la mărcile distincte stilistice ale unei opere literare/curent literar, la individualitatea artistică a scriitorului studiat. Deci identificarea opțiunilor stilistice ale scriitorului, a modului în care expresia generează sens va constitui un obiectiv important al unui comentariu școlar, profesorul urmând a le demonstra elevilor, prin formularea diferitor sarcini, că selecția și asocierea limbajului într-o operă literară este un act de creație, deoarece fiecare scriitor își alege cuvintele în funcție de condiția sa interioară, de legile interne ale necesității momentului de creație, de formula estetică la care aderă etc. Într-un fel își va ermetiza, bunăoară, esența gândirii, emoția poetică M. Eminescu și cu totul în alt fel G. Bacovia ori N. Stănescu. Adrian Marino atrăgea atenția asupra faptului că punerea în evidență exclusivă a caracterului autonom și autotelic al limbajului „poetic-literar" reduce literatura la „propria sa tehnică de a se spune pe sine", la „propriul

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

său subiect, care este limbajul, la propriul său scop, care este materialul lingvistic" [3, p. 276].

Aşadar, pentru a „prinde" stilul individual al scriitorului, particularităţile lui definitorii (stilul eminescian, stilul arghezian, stilul stănescian etc.), elevii vor fi incluşi în mai multe activităţi de analiză a acestor registre stilistice. În cazul studierii unei opere literare populare, de exemplu, din perspectiva registrului popular care o individualizează şi care presupune situarea naratorului, a personajelor, a eului liric în sfera culturii populare printr-un limbaj marcat de spontaneitate, de indici ai implicării afective, vor fi analizate mai multe mărci stilistice atestate la toate nivelurile textului: fonetic (mărci ale oralităţii, accente afective, variante fonetice familiare, rime şi ritmuri simple, aliteraţii etc.), lexical (selectarea şi utilizarea unor cuvinte şi expresii idiomatice caracteristice universului rustic – regionalisme, diminutive, pleonasme, tautologii etc.), morfosintactic (forme pronominale colocviale, dezacorduri, viitorul popular, superlativul popular, anacolutul, frecvenţa mare a interjecţiei, modele sintactice bazate pe repetiţii etc.), stilistic (caracterul tradiţional al figurilor de stil). Astfel, analizând oralitatea stilului, trăsătură caracteristică a basmului *Povestea lui Harap-Alb*, elevii vor remarca faptul că aceasta se realizează prin: expresii onomatopeice („Şi odată pornesc ei teleap-teleap"), verbe imitative si interjectii („Măi Păsărilă, iacătă-o, ia, colo după lună"), expresii narative tipice („şi atunci, şi apoi, în sfârşit, după aceea), propoziţii interogative („Că alta, ce pot să zic?") şi exclamative („Mă rog, foc de ger era, ce să vă spun mai mult!"), dativul etic („Şi odată mi ţi-l înşfacă cu dinţii de cap"), inserarea de fraze ritmate (portretul lui Ochilă), versuri populare („De-ar şti omul ce-ar păţi / dinainte s-ar păzi") sau versuri construite după modelul popular („Lume de pe lume s-a strâns de privea / Soarele şi luna din cer le râdea"), exprimarea locuţională, prezenţa locuţiunilor şi a proverbelor („Până l-am dat la brazdă, mi-am stupit sufletul cu dânsul", „Numai eu îi vin de hac") etc.

Spre deosebire de registrul popular, cel cult implică situarea instanţelor comunicării artistice în orizontul culturii, prin aplicarea, în primul rând, a normelor limbii literare. La nivel fonetic se remarcă ritmuri şi rime complexe, la cel lexical – bogăţie sinonimică, valorificarea potenţialităţilor multiple de semnificare, ambiguizarea deliberantă

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

etc., la cel sintactic – frază complexă, elaborată, la nivelul stilistic – predilecție pentru tropi și figuri de gândire, variație stilistică, originalitate.

Ce sarcini de lucru pot fi formulate în vederea înțelegerii de către elevi a celor două registre la care ne-am referit mai sus? Având ca obiect de studiu *Povestea lui Harap Alb* de Ion Creangă, la care ne-am referit, profesorul le poate propune elevilor sarcini de rescriere/ modificare a limbajului unui fragment („Rescrieți în limbaj literar fragmentul: *Amu cică împăratul acela, aproape de bătrânețe, căzând la zăcare, a scris către frățâne-său, craiului, să-i trimită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoți ca să-l lase împărat în locul său după moartea sa. Craiul, primind cartea, chemă tustrei feciorii înaintea sa și le zise: „Iaca ce-mi scrie fratemeu și moșul vostru. Care dintre voi se simte destoinic a împărăți peste o țară așa de mare și bogată, ca aceea, are voie din partea mea să se ducă, ca să împlinească voința cea din urmă a moșului vostru"*); de comparare („Comparați varianta obținută cu originalul, motivând opțiunea scriitorului pentru un limbaj care nu este în consonanță cu norma literară"); de analiză („Analizați structura următoarelor forme atestate în fragment și comentați rolul lor: „căzând la zăcare", „are voie din partea mea", „să împlinească voința"); de argumentare („Argumentați utilizarea substantivului „cartea" în locul cuvântului „scrisoarea"); de substituire („Substituiți cuvântul „cică" cu termeni și construcții sinonimice. Comentați valoarea stilistică a acestui cuvânt).

Un alt registru stilistic, caracteristic odei, imnului, tragediei este cel solemn, care își înscrie structurile discursive în modele convenționale specifice „stilului înalt". Tonalitatea gravă („Înviați-vă dar graiul, / Ruginit de multă vreme"), ceremonioasă, realizată prin categoria estetică a sublimului („Limba noastră-i o comoară"); prin lexicul elevat („comoară", „un șirag de piatră rară", „aleasă", „sfântă" etc.), prin figuri retorice („Înviați-vă....", „Ștergeți...", Strîngeți..") etc. sunt câteva dintre mărcile dimensiunii stilistice a acestui registru, care vor fi analizate în procesul studierii operelor respective.

Nu mai puțin important este și registrul retoric (caracteristic romanticilor și în mare parte liricii eminesciene), ce poate crea o tonalitate patetică prin care se exprimă exaltarea eului rostitor, intensitatea trăirilor interioare, tensiunea unor conflicte. Avându-și originea în arta reto-

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

ricii, acest regim stilistic se caracterizează prin tonalităţi exaltate, prin frecvenţa mare a figurilor retoricii, care apar ca elemente intrinseci în structura discursului. Acestea, de asemenea, pot fi atestate la diferite niveluri ale limbii: fonologic (repetarea unor elemente vocalice/consonantice (asonanţa, aliteraţia), rima, sincopa şi alte accidente fonetice), sintactic (elipsa, paralelismul sintactic, enumeraţia, inversiunea, anacolutul, repetiţia – anafora, epifora etc.), semantic (tropii), de gândire (alegoria, antiteza, eufemismul, paradoxul, portretul, tabloul etc.). Ceea ce este important de remarcat în procesul analizei stilului retoric este faptul că orice figură, indiferent de nivelul la care este atestată, fie este dictată de un anumit sentiment (are valoare expresivă), fie urmează să provoace un anumit sentiment (are valoare impresivă), fie îmbină ambele perspective. În acest sens, G. Genette sublinia că „figura nu este nimic altceva decât un sentiment al figurii şi existenţa sa depinde de conştiinţa pe care o capătă sau nu cititorul în legătură cu ambiguitatea discursului ce i se opune” [3, p. 95]. Astfel, în cazul unor figuri sintactice, acestea pot fi dictate de emoţia puternică a scriitorului ce răstoarnă ordinea lucrurilor, deci şi ordinea cuvintelor (inversiunea), de o pasiune violentă a autorului ce vorbeşte atât de repede, încât cuvintele nu o pot urma (elipsa „pân-la Nistru”), de omul pasionat căruia-i place să se repete sau de cel mânios, care loveşte de multe ori (repetiţia), de neputinţa eului de a rezolva de unul singur problema (invocaţia retorică) etc.

Sarcinile pe care le poate formula profesorul în vederea înţelegerii de către elevi a predilecţiei scriitorului pentru un anumit cuvânt/figură/construcţie, care, într-un final, defineşte stilul lui/al operei, pot fi diverse. Menţionăm câteva cu referinţă la *Scrisoarea III* de M. Eminescu: 1. Ce semnificaţie comportă versul „Cum nu vii tu, Ţepeş doamne...!”? Alegeţi din variantele de răspuns: revoltă, ezitare, neputinţă, uimire, ironie; 2. De ce poetul îşi „îmbracă” emoţia în haina invocaţiei şi a interogaţiei retorice; 3. Propuneţi o decodare psihologică a uneia dintre următoarele replici / atitudini: „O, te-admir, progenitură de origine romană!”, „Dar lăsaţi măcar strămoşii ca să doarmă-n colb de cronici!”); 4. Creaţi, în baza replicilor („Au, prezentul nu ni-i mare?”, „Partioţii! Virtuoşii, ctitori de aşezăminte…”, „Ce a scos din voi Apusul?”, „Voi sunteţi urmaţii Romei?” etc.), o schiţă de portret psihologic al eului liric”; 5. Argumentaţi multitudinea de retorisme în par-

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

tea a doua a poemului; 6. Justificați utilizarea formei „large” („temniți large”); 7. Susțineți cu argumente (și din alte opere) că antiteza este procedeul sintactic și compozițional favorit al poetului M. Eminescu; 8. Comentați valoarea stilistică a gerunziului și a modului conjunctiv din ultimele trei versuri ale poemului; 9. Care dintre afirmații vi se pare plauzibilă? Forma de conjunctiv a verbelor din ultimele trei versuri ale poemului accentuează: a) trecerea de la dimensiunea reală la cea ideală; b) dependența acțiunii de o altă acțiune; c) atitudini și stări lirice; d) potențialitatea unei acțiuni realizabile.

Caracteristic pentru registrul stilistic arhaic este faptul că el evidențiază dimensiunea istorică a limbajului, situează instanțele comunicării artistice într-un timp trecut, terminat, prin actualizarea unui limbaj învechit, ieșit din uz. Ocurența arhaismelor la toate nivelurile discursului, revitalizarea unor construcții, tipare învechite constituie dominanta stilistică a registrului arhaic. În cazul comentării unor opere literare ce se impun prin acest registru stilistic (*O samă de cuvinte* de I. Neculce, *Alexandru Lăpușneanul* de C. Negruzzi, *Frații Jderi* de M. Sadoveanu ș. a.), vor fi analizate arhaismele lexicale (cuvinte ieșite din uz: „stolnic”, „logofăt”), fonetice („pre”, „a împle”, „a rumpe”), semantice („a tăbărî„ – „a așeza tabăra” versus „a se năpusti”), morfologice (forme flexionare vechi: „inime”, „aripe”, „palaturi”), sintactice („domn Țării Moldovei”). E important ca în urma analizei elevii să înțeleagă funcția stilistică a arhaismelor utilizate, mai ales în proza istorică: de a crea un tablou de epocă, de a diferenția discursul naratorului de cel al personajelor, de a crea impresia de verosimilitate prin reconstituirea limbajului vremii evocate. Printre sarcinile de lucru pot fi și următoarele: 1. Extrageți din nuvela *Alexandru Lăpușneanul* și alcătuiți o listă de cuvinte ieșite din uz; 2. Redactați textul conform normelor limbii literare actuale: „După aceea, luând capetele, le așază în mijlocul mesii pe încet și cu rânduială, puind pe ale celor mici boieri dedesubt și a celor mai mari deasupra, după neam și după ranguri, până se făcu o piramidă de patruzeci și șepte de căpățâne, vârful căria se închia prin capul unui logăfăt mare”; 3. Determinați tipul de arhaisme atestate în fragment; 4. Argumentați folosirea arhaismelor, referindu-vă și la alte fragmente ale operei, în baza următoarelor teze: a) contribuie la crearea tabloului de epocă; b) creează impresia de verosimilitate; c) diferențiază discursul naratorului de cel al personajelor; 5. Pronunțați-vă cu privire la rolul

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

arhaismelor în operă folosindu-vă de următorul algoritm: P (punct de vedere enunţat), R (raţionament), E (exemplu), S (sumar/concluzie).

Studierea în şcoală a creaţiei lui I. L. Caragiale (*Dl Goe*, *Vizită*, *O scrisoare pierdută*) reclamă necesitatea cunoaşterii de către elevi a particularităţilor definitorii ale stilului comic. Acesta se caracterizează prin viziunea deformată subiectiv asupra societăţii, asupra unor caractere umane, cu scopul de a stârni râsul. Dincolo de faptul că este o modalitate de caracterizare a personajelor, comicul de limbaj, în mare parte, poate contribui la individualizarea operei, scriitorului (comicul de limbaj cu totul remarcabil îl individualizează net pe I. L. Caragiale în întreaga literatură română şi nu numai). Ca şi în cazul altor registre stilistice, cel comic poate fi atestat la nivel fonetic (pronunţie greşită: „famelie", „andrisant"), sintactic (construcţii prolixe, tautologii, anacoluturi, repetiţii obsedante, ticuri verbale etc.), semantic (calcul semantic, atracţie paronimică, clişeu lingvistic, etimologie greşită etc.). În această ordine de idei, menţionăm şi registrul ironic, care se caracterizează prin disimularea unei atitudiini critice sub aparenţă laudativă, prin formulări ironice, prin intonaţiile cu care sunt rostite. Rolul stilistic al acestui registru este de a institui un strat de adâncime al semnificaţiei, marcând ruptura dintre aparenţă şi esenţă, distanţarea critică, dispreţuitoare a locutorului (narator, personaj, eu liric) şi a lectorului de un referent (personaj, obiect, eveniment, situaţie etc.), pe care îl persiflează, „de a provoca afectele contrarii acelora legate de expresiile întrebuinţate" [5]. Pentru o mai bună înţelegere de către elevi a particularităţilor definitorii ale registrelor comic şi ironic şi pentru identificarea acestora, profesorul va formula diverse sarcini: de restabilire a replicii personajului (Restabiliţi replica personajului: „…"); de precizare a tipului de replică („Determinaţi tipul de replică alegând din următoarele variante: metaforică, sentenţioasă, ilogică, agramată, cu subtext"); de argumentare („Argumentaţi rolul replicii în dialog, ţinând cont şi de tipul acesteia"); de raportare („Raportaţi replica la tipul uman pe care îl reprezintă personajul") etc.

Definind conceptul de „text literar", D. Irimia, în studiul *Introducere în stilistică*, opina că acesta poate fi considerat ca o realitate cu două ipostaze consubstanţiale: structura stilistică şi funcţia de semnificare poetică. În prima ipostază, structura stilistică poartă mărcile Eului auctori-

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)

al, în ipostaza a doua, structura stilistică generează lumea semantică a textului și poartă totodată mărcile Eului textului. Ambele serii de mărci stilistice – ale eului auctorial și ale eului textual – își definesc identitatea și, implicit, originalitatea prin modul de valorificare a potențialului expresiv al limbii, a diverselor categorii estetice, semantice, morfologice și sintactice. Formă specifică de transmitere a mesajului de la creator la receptor prin intermediul operei de artă, comunicarea artistică este un domeniu al expresiei personale, al dimensiunii reflexive a limbajului, al ficțiunii, o artă a cuvântului, care înseamnă selecție a materialului. Prin urmare, orice demers didactic trebuie să satisfacă aceste prerogative.

Bibliografie

1. Gerard Genette, *Figuri*, Editura Univers, Bucuerști, 1978.
2. Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași, 1999.
3. Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
4. Leo Spitzer, *Etudes de style*, Callimard, Paris, 1970, apud: Miorița Got, *Stilistica limbii române*, Editura Fundației „România de Mâine", București, 2009.
5. Tudor Vianu, *Dubla intenție a limbajului și problema stilului*. În: *Arta prozatorilor români*, Editura Orizonturi, București, 2011.

BDD-A27564 © 2017 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 01:27:29 UTC)